

Cimbala – tradicionālais latviešu tautas mūzikas instruments

Aiga Sprindža, etnomuzikoloģijas studente

“TĀ būvēta trapeces veidā. Lielais garums apmēram 112 cm, mazais garums apmēram 66 cm. Platums 40 cm. Biezums 6 cm. Steķa augstums 3 cm. Instrumenta vidū divi apaļi skārda ielāpi, no kuriem katrs apmēram 65 kv. cm liels. Šajos ielāpiņos ikkatrā apmēram 54 sīki skaņu atvariņi. TAI ir apmēram 114 stīgas. TO spēlē ar divām koka vālitēm. Šīm vālitēm galos skaņas mikstināšanas labad vienā pusē uzlipināts filca gabaliņš. Tas palīdz brīžiem arī pavisam kļu su spēlēt.”

Lūk, citāts no Jūlija Sproģa grāmatas “Senie mūzikas instrumenti un darba un godu dziesmu melodijas Latvijā” (1943) sanāk veikla šarāde, kuras atmiņējums ir piemirsts, taču īpašs latviešu tradicionālais instruments cimbala. Iespējams, daudzi gribētu oponenti teikt, ka šis nūdien nav mūsu tautas instruments, jo gandrīz nav sastopams tradicionālo ansambļu sastāvos, kā arī nav minēts latvju dainās un vispār nav ne jausmas, kā šis instruments izskatās un skan. Bet vēsture lepni klusē, kādēļ mūsu teritorijā cimbalai ir pienācies tik neizteiksmīgs mūžs, lai kļūtu par iemeslu mūsu nezināšanai par šo daudzstīgu skaņuriku mūsdienās.

Ir atrodamas daudzas nepierādāmas versijas par to, kad un kur tieši cimbala ir cēlusies, un vairums no tām min Tuvo Austrumu teritorijas – Persiju, Asīriju. Viena no populārākajām izcelsmes versijām atsaucas uz Asīrijā atrastu bareljefu (2350. gads pirms mūsu ēras), kurā it kā redzams cimbalai līdzīgs instruments. Lai arī attēlots trapecveidīgs instruments, tomēr tas vairāk līdzinās arfveidīgam skaņu rikam. Ticamāks pierādījums ir kādas 12. gadsimta grāmatas vāks ar ziloņkaula grebumu, kur attēlots instruments, kas vairāk līdzinās cimbalai. Grebumā skaidri var redzēt vālitē, ar kuru tiek spēlēts.

Sākot ar 11.–12. gadsimtu, cimbalai līdzīgie instrumenti sāk izplatīties Dienvidāzijā un Dienvidaustrumeiropā. Cimbala ļoti veiksmīgi tika integrēta dažādās kultūrās un to tradīcijās, tādēļ ir sastopami vairāki cimbalu veidi un transformācijas gan formas, stīgu skaita, skaņojuma un spēles paņēmieni tehnikas ziņā. Līdz ar pārējām izmaiņām arī nosaukumi tapuši dažādi, piemēram, senās Persijas teritorijās *santur*, *psanterim*, Indijā *santoor*, Ķīnā *yanqin*, Grieķijā *santouri*, bet Eiropas centrālajā daļā, bijušās Austroungārijas teritoriju tuvumā instruments saukts par *cimbalom*, attiecīgi ar nelielām izmaiņām vietējās valodās (*cymbalom*, *cymbalum*, *čambal*, *tsymbaly*, *tsimbl*, *čambal*, *cimbál*, *cimbale*). Angļu valodā runājošajās zemēs cimbalu sauc par *hammered dulcimer* vai *dulcimer*, kas no latīņu un grieķu valodas nozīmē ‘salda skaņa’ vai ‘salda dziesma, melodija’. Savukārt vāciski runājošajās zemēs to sauc par *Hackbrett*, un te tulkojums, salīdzinot ar latīņu variantu, nav tik valdzinošs un burtiski nozīmē ‘kapājamais dēlis’.

Spriegot pēc dažādiem avotiem, cimbala Latviju sasniedz 18. gadsimtā. Vairāki autori (Jurjānu Andrejs, Straumes Jānis, Bindu Atis, Jēkabs Vitoliņš, Īrisa Priedīte u. c.) savos rakstos to nosaukuši par cimboli. Šis nosaukuma versijas izcelsme nav skaidra. Paskatoties uz sākotnējā cimbalom nosaukuma variantiem citās valstīs, nevienā,

izņemot Lietuvu (cimbolai), nav burta “o”. Tieša ietekme no lietuviešu terminoloģijas varētu būt vērojama latviešu mūzikas publicista Straumes Jāņa apcerējumā “Par latviešu tautas mūziku un seniem mūzikas instrumentiem” (1904), kurā informācija un attēli par cimbalu ņemti no F. un H. Tecneru (*Tetzner*, 1897) darba *Dainos. Litauische Volksesänge*, kurā neapšaubāmi cimbalu tiek saukta lietuviskajā variantā cimbolai. Tā kā visvairāk cimbalu fiksētas Latvijas austrumu daļā un šodienas dzīvā tradīcija pierāda, ka šo instrumentu tur sauc par cymbalu vai cimbalu, mēs šaubas par vārda ‘cimbole’ sakņotību latviešu valodā. Papētot brāļu lietuviešu plašsaziņas līdzekļos atrodamo informāciju par nosaukuma cimbolai izcelsmi viņu kultūrā, tiek minēts grieķu vārds *kymbalon*, kas nozīmē ‘kauss, bļoda’. Lai gan nerodas tiešas asociācijas ar cimbalas formu, varbūt abstrakti iespējams koka dobo korpusu pielīdzināt savdabīgam kausam. Bet āķis ir faktā, ka daudzi pētnieki no Eiropas cimbalu šūpuļa Ungārijas piekrodina nejaukt un viennozīmīgi nesaistīt grieķu, latīņu terminus *kymbalon*, *cymbalum* ar trapeces veida stīgu sitaminstrumentu, jo sākotnējā nozīme ir pavisam cita. Pirmsākumi šim vārdam meklējami latīņu valodā *sūn ballon*, kas tiešā tulkojumā nozīmē ‘sakrist kopā’. Laika gaitā līdzskanis “s” ir pārveidojies uz “k” un patskanis “ū” uz “i, y, u”, tādējādi nonākot pie vārdiem *kymballon*, *kymba*, *kumba* u. c., kas apzīmē viduslaiku 4–8 zvanu komplektu un tulkojumā arī nozīmē ‘kauss’ vai ‘trauks’, bet paralēli arī nes šī ‘sakritiena, sitiena’ nozīmi. Vēlāk vārds transformējas no “k” uz “c”, tādējādi apspēlējot šodien mums zināmāko *cymbal*, *cimbalon*, *cimbalom* utt. Tādu to varam sastapt, piemēram, 150. psalma piektā panta latīņu valodas versijā *Laudate eum in cymbalis sonantibus laudate eum in cymbalis tinnientibus*. Bet arī šis vārds ilgi nepastāv viennozīmīgs, jo vēlāk ar to apzīmēja visus instrumentus, kurus spēlē, uzsitot ar vālitēm vai āmuriņiem, bet pēc viduslaikiem cimbalom nozīmēja arī lielu, skaņu rezonējošu instrumentu, piemēram, itāļiskotajā versijā *cembalo*, *clavicembalo* u. c. – senos taustiņinstrumentus. Un šī pēdējā nozīme arī vistuvāk piesaistāma ungāru cimbalai, kura, kā man šķiet, ir mūsu cimbalas priekštece.

Kaut arī grūti pierādīt termina ‘cimbalā’ pareizību Latvijā, neizslēdzama ir personvārdu un uzvārdu vēsturiskās izcelsmes nozīme. Piemēram, sociālajā portālā draugiem.lv ir atrodami apmēram 30 latvieši ar uzvārdu Cimbala, Cimbals, savukārt tikai viens ar uzvārdu Cimbolis. Varbūtība, ka uzvārds Cimbolis saistītās ar sitamo šķīvjuveida instrumentu cymbal un nācis no Vācijas, ir minēta Ernesta Bleses pētījumā par personu vārdiem un uzvārdiem dažādos

13.–16. gadsimta avotos. Un tur sadaļā pie “instrumentālajiem” uzvārdiem ir minēts *Cynwolsz*, kas varētu skanēt līdzīgi kā Cimbuals.

Rezumējot – mans ierosinājums būtu Latvijā šo instrumentu saukt par cimbalu, jo daudzi cittautu pētījumi vedina domāt, ka mūsu cimbalā nāk no austroungāru cimbalas izplatīšanās viļņa, visi šajā saimē lieto vārda sakni cimbal un tādu to sastopam arī tautas terminoloģijā Latgalē. Bet cimbol- varētu būt aizgūts no lietuviešiem.

Atgriežoties pie paša instrumenta un cimbalas spēles tradīcijām Latvijā, nākas balti noskaust kaimiņvalstu virzienā, jo mūsu senči ir atstājuši visai skopu mantojumu gan spēles tehnikas aprakstu, gan audiomateriālu veidolā. Cimbalā Latvijas teritorijā ienāk diezgan vēlu, tādēļ, salīdzinot ar kokles, stabuļu, bungu un citiem skaņurīkiem, tās praktiski neatspoguļojas tautasdziesmās. Dainu skapī ir atrodams tikai viens piemērs no Kuldīgas apriņķa Lielzemes (Ezeres) pagasta:

Kur tautās tāda ligisma,
Kā manos brālīšos:
Laukā bungas, namā kokles,
Istabā cimbolītes. (LD 1187 v7)

Lai gan varētu secināt, ka instrumenta lielā izmēra, jūtīguma un svāra dēļ tas varētu atrasties istabā, nevis ārā, tomēr ar pilnu pārliecību garantēt nevar, ka ar ‘cimbolītēm’ ir domāts šis instruments.

Pirmais cimbalas ieraksts fiksēts 1982. gada skaņu ierakstu izdevniecības “Melodija” izdotajā platē, kurā spēlē Jāzeps Orniks. Grūti pateikt, kas ir šis vīrs un no kurienes viņš nāk, jo dati par viņa dzīvesvietu un personību nav minēti. Var vienīgi iztēloties, kāda informācija tiktu ievākta un cik daudz neskaidribu atšķetināts par cimbalu Latvijā, ja 19. gadsimtā tiktu veikti kaut nelieli lauka pētījumi, veltīti cimbalas tradīcijai. Bet, pateicoties Latgales folkloras tradīciju saglabātājam un patriotam Ansim Ataolam Bērziņam, mūsu rīcībā ir viens vērtīgs videomateriāls un audio CD ar Jāņa Jakoveļa cimbalas spēli un atmiņām par to, kā cimbalā tika spēlēta 20. gadsimta otrajā pusē Latgalē. Jāņa Jakoveļa personība man kļuva par iemeslu pētīt un spēlēt šo instrumentu, jo, viesojoties pie viņa bijušā Krāslavas rajona Aulejas pagasta Meža Galdu mājās, runājot un vērojot viņa spēli, tapa skaidrs, ka šī ir bijusi dzīva un svarīga tradīcija, tikai, iespējams, latviešu pieticībā neizslavināta kā vērtība. Varbūt sarežģītās instrumenta uzbūves, skaņošanas un pārvietošanas dēļ tas nav izplatījies un kļuvis tik populārs, bet tikpat viegli to var pielīdzināt citārai, kurai piemīt visas minētās īpašības, bet tā spējusi strauji kļūt pazīstama un pielietojama gandrīz katrā Latvijas nostūrī.

Jānis Jakovēlis dzimis 1930. gada 15. aprīlī toreizējā Daugavpils apriņķa (Krāslavas novads) Aulejas pagasta Meža Galdu mājās. Cimbalu sācis spēlēt 40. gadu vidū un spēles prasmes guvis no brālēna Jāzēpa Jakoveļa, kurš bijis brīnišķīgs cimbalas un mandolīnas spēlmanis. Vēlāk Jānis sāka spēlēt večerinkās un kāzās, tādā veidā apgūstot daudz dažādu dziesmas un attīstot diezgan virtuozu tehniku.

Jānis Jakovēlis pats gatavojis savu cimbalu, materiālam izvēloties egli, bet vālitēm kļavas koku. Pēc nostāstiem gan atceras, ka visbiežāk cimbalas virspusei izmantots skuju koks, bet apakšpusei lapu koks, taču vālitēs vairāk gatavotas no priedes koka. Stīgas ņēma, piemēram, no vecām klavierēm vai, kā Jakoveļa gadījumā, no vecos telefonos iebūvētām stieplu virtenēm. Viņa cimbalai ir deviņas stīgu kopas (18 skaņu) pa astoņām vienādi uzskaņotām stīgām katrai kopai. Mūsu tradīcijā cimbalā ir diatonisks instruments, tādēļ tai nebija plašu iespēju harmoniskai un hromatiskai variēšanai. Vienīgi tembrs varēja tikt mainīts ar skaņu daudzumu, būvējot instrumentu ar otru steķi jeb tiltiņu, tādējādi palielinot skaņu skaitu ar vēl vienu tetrahordu, visbiežāk virzienā uz leju (līdz V pakāpei). Bet arī skaņojuma tradīciju ir grūti konkretizēt, jo mums nav skaidri saglabājušies instrumentu skaņojumi vai dažādu teicēju paskaidrojumi, lai varētu būt pārliecināti par kopsaucēju, kā pareizi jāskaņo cimbalā. Zināms, ka skaņas nokrāsa tika mainīta arī ar sitamajiem rīkiem, piemēram, vālitēs bijušas apvilkas ar dažādiem materiāliem, lai mainītu uzsītienu skaņu. Apšūtas ar samtu vai filcu, tās padara skaņu maigu, bet ar piestiprinātu metāla plāksnīti skaņa kļūst asa un spilgta.

Vērojot Jakoveļa spēli, varēja saskatīt dažādus spēles paņēmienus. Viens ir melodijas spēlēšana, tās nepārtrauktību un plūdumu radot improvizācijā ar ritma un melodijas figurācijas elementiem. Otrs, sarežģītāks veids ir melodijas un pavadījuma apvienošana. Skatot melodijai, ik pa brīdim klāt tiek piespēlēts attiecīgās funkcijas trijskanis, tādējādi cimbalā reizē pilda gan melodijas, gan pavadīto lomu. Un šī iemesla dēļ cimbalā iegūst stipri patstāvīga instrumenta vērtību, nav vajadzīgs atsevišķs melodijas vai pavadījuma instruments, jo abas funkcijas spēj pildīt viens. Tādēļ cimbalā bija ideāla danču mūzikas izpildīšanai, un galu galā tas ir arī sitaminstruments un veic ritma funkciju. Protams, nepieciešams augsts spēles prasmes līmenis, taču Jakoveļa spēle pierāda, ka tas ir iespējams. Kā trešo spilgtāko veidu var minēt skaņu izvilināšanu ne vien ar koka vālitēm, bet izmantojot plektu, kas skaņu padara cietāku. Iespējams, tas ir bijis Jakoveļa individuālais triks, jo līdztekus cimbalai viņš daudz spēlēja arī mandolīnu, kura, kā zināms, tiek spēlēta ar plektu.

Jakovēlis ir vienīgais cimbalists, kas ticis dokumentēts apjomīgā audioierakstu albumā, kas izdots 2008. gadā. 20. gadsimta beigās tika apzināti un intervēti arī citi cimbalisti, kuri sava vecuma, veselības un citu apstākļu iespaidā nav spējuši dot tik daudz un skaidru priekšstatu par šī instrumenta spēli, kā to ir izdevies iegūt no Jāņa Jakoveļa. Bet pavisam nesen Pierīgā, Upesciemā, etnomuzikologi sastapa cimbalistu Jāni Ruhmanu, kurš dzimis Aulejas pagastā, tajā pašā apkaimē, kur dzīvoja Jakovēlis, un zināja stāstīt, ka apkārtne

šo instrumentu spēlējuši daudzi. Kaut arī vietas saistība ir tik cieša, viņi savā starpā neesot bijuši pazīstami. Taču tas ir pierādījums tam, ka Krāslavas rajonā šī tradīcija tik tiešām ir bijusi dzīva.

Ir tāda sajūta, ka visus garos padomju gadus cimbalā ir klusējusi un krājusies ar putekļiem daudzās lauku mājās. Lielākā daļa spēlmaņu jau aizgājuši tai saulē, bet kā koka rēgi šur tur tiek atrasti instrumenti, kā arī spēlmaņu radu stāsti, kuri vēsta par cimbalas skaņām bērībā. Pētniekiem, kas šobrīd vēlas izzināt šīs un daudzu citu tradīciju liecības, ir vērtē jebkāda lietiska vai mutiska informācija. Tādēļ, ja kādam no lasītājiem bērībā nācies saskarties ar cimbalas tradīciju, droši dalieties pieredzētājā. Ir liels prieks, ka pēdējo gadu laikā cimbalā sākusi atdzimt un integrēties atpakaļ savā vietā. Par to jāpasakās dažādiem tradicionālās mūzikas festivāliem un saietiem, piemēram, starptautiskajam tautas mūzikas festivālam “Dzīvā mūzika”, kā arī “Jauniešu etnodienām”, kur daļas zināšanās un popularizē piemirstus, vērtīgus mūsu tautas instrumentus un tradīcijas. Šajos pasākumos notiek koncerti, meistarklases ar vietējiem un citvalstu speciālistiem, mēģinot rekonstruēt un izprast mūsu mūzikas tradīcijas. Liela pateicība arī mūsu instrumentu meistariem, kas sāk būvēt cimbalas, tādējādi dodot iespēju iekļaut tās folkloras ansambļu instrumentārijā. Nekad un nevienam neizdosies nokopēt tradīciju, taču visi šodienas aizmetņi šķiet tikai pats sākums mūsu tradīciju atdzimšanai jaunā veidolā. 🎵